

LANDSKAPS
ARKEOLOGERNA

KULTURMILJÖVETARE OCH KUNSKAPSFÖRMEDLARE
I RIKSTÄCKANDE SAMVERKAN

www.landskapsarkeologerna.se

Aktuellt 3 • 2018

Kyrkstaden i Gammelstad, Luleå, blev världsarv 1996 och har ca 400 kyrkstugor tätt grupperade kring Norrlands största medeltidskyrka, byggd under andra delen av 1400-talet. Förutom stugorna och kyrkan består kyrkstaden och världsarvet också av en fornlämning, ett s.k. stadslager. Landskapsarkeologernas Lennart Klang har sedan 2016 deltagit i ett projekt om att bygga om vägar i världsarvet och fornlämningen, och har också haft uppdrag att närmare förklara vad fornlämningen kan berätta och varför den är viktig att värna för framtiden.

Överst och i mitten: Övernattningsstugor avsedda för kyrkhelger, social samvaro, handel och ting står tätt i Gammelstad. Foton: Lennart Klang 2016.

*Nederst: Norderluleå kyrka i Gammelstad, Norrlands största, invigdes år 1492.
Foto: Lennart Klang 2016.*

Högt rankad kulturmiljö

Gamla övernattningsstugor kring kyrkan – vad är det som är märkvärdigt med det? Det har funnits ca 70 sådana s.k. kyrkstäder i Norrland. Ca 15 finns kvar, övriga har rivits. I Gammelstad finns flest stugor bevarade. Dessa har tagits med på Unescos världsarvslista och räknas därmed som en så unik kulturmiljö, att den vittnar om människans historia på ett sådant sätt att miljön har generell betydelse för mänsklighetens nuvarande och kommande generationer. Kan det verkligen stämma?

Jo, i det internationella perspektivet är en kyrkstad något unikt, som nästan bara finns i Norrland. Kyrkstaden är en nordlig nordisk variant av Europas medeltidsstäder med en katedral i centrum. På kontinenten och i södra Sverige hade jordbruket särskild betydelse vid tiden för kyrkstädernas tillkomst, men i Norrbotten var jakt och fiske ekonomiskt viktigare. I södra Sverige var byarna små och avstånden korta till sockenkyrkan. I övre Norrland fanns stora byar till följd av jakten och fisket, långa avstånd och traditioner om handel med de nordbottniska råvarorna. Då behövdes kyrkstäder.

Det kan vara svårt att se det unika med kyrkstaden i Gammelstad, men sätter man sig in i dess speciella historia råder inga tvivel om digniteten i detta kulturarv. Det finns inga likvärdiga motsvarigheter i hela världen.

Vad är en kyrkstad?

En kyrkstad är en samling stugor, som byggdes av socknens byamän för tillfälliga övernattningar tätt kring en kyrka, och blev socknens viktigaste mötesplats, för kyrkobesök, marknader, social samvaro och närvaroplikt vid ting, skatteuppbörd och liknande förpliktelser.

Vad är en kyrkby?

En kyrkby är de gårdar som beboddes permanent vid socknens kyrka, däribland i regel prästgården. Även speciella byggnader som fattigstuga och tiondebod var en del av socknens centrum i kyrkbyn.

Vad är en köpstad?

En köpstad är vad vi vanligen menar med stad. Historiskt sett anlades köpstäder under bland annat 1600-talet genom att kungen utfärdade privilegier som på en anvisad, avgränsad plats gav stadens invånare rätt att bedriva handel och andra näringar än landsbygdens. Staden hade särskild rättslig status som manifesterades i ett rådhus. Syftet var att säkra skatteintäkter till statsmakten genom regler för handeln.

GOD JUL OCH GOTT NYTT ÅR!

Vi inom Landskapsarkeologerna vill passa på och tacka våra uppdragsgivare, samarbetspartners och vänner för året som gått! Vi ser fram mot fortsatt gott samarbete om världsarv, kyrkstäder och allt annat av landskapsarkeologiskt intresse, från Trieriksroset längst i norr till Smygehuk i sydligaste Skåne!

Kulturrestauring

Trafikverket och Luleå kommun planerar för en kulturrestauring av färdvägarna i Gammelstads kyrkstad. Dessa strålar samman från olika väderstreck alltsedan åtminstone 1600-talet som byggda vägar, och från tider ännu längre tillbaka som ridstigar. Under 1900-talet har de byggts högre och högre i lager på lager och asfalterats för att möta bilismens och den tunga trafikens behov. I dagens läge har de närmast karaktär av vägbankar med kyrkstugorna på lägre nivåer nära intill. Restauringen ska sänka genomfartsvägarna till en nivå som bättre passar i miljön och som ska avleda regnvatten som annars skadar stugorna.

Fornlämningen

Restauringen berör inte bara befintliga vägar och kyrkstugorna bredvid. Hela miljön med världsarvet består av en fornlämning, ett s.k. stadslager. Det innehåller lämningar efter tidigare bebyggelse, som av olika skäl övergivits. Det kan röra sig om lämningar efter tillfällig bebyggelse för hantverkare som byggde kyrkan under 1400-talet. Eller lämningar efter den ursprungliga platsen för Luleå köpstad, uppförd vid kyrkan 1621, men på 1640-talet flyttad till den nuvarande platsen för Luleå. Eller rivna kyrkstugor som ersatts med nya. Eller andra aktiviteter som ägde rum på platsen vid marknader, ting och liknande samlingar för folket i byarna runt om i socknen.

Fornlämningen är inte enkel att uppfatta eftersom den överlagras av nutidens bebyggelse. Ett kunskapsunderlag om fornlämnings betydelse och som underlag till en planerad informationsbroschyr kan man därför läsa [här](#).

I kunskapsunderlaget framgår vilka resultat som uppnåtts av ca 150-200 genomförda arkeologiska undersökningar i form av titthål in i fornlämningen. Det råder ingen tvekan om att det mesta finns kvar i marken för framtida undersökningar. Eller stannar kvar där för gott.